

DOI: 10.20535/2522-1078.2024.1(15).299705

УДК 316.772.5:004.738.5(043.2)

Надходження до редакції: 01.03.2024

Прийняття до друку: 14.03.2024

Смола Л. Є.

д-р політ. наук, проф. кафедри видавничої справи та редагування Навчально-наукового видавничо-поліграфічного інституту, КПІ ім. Ігоря Сікорського, м. Київ, Україна, lidsm2010@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3780-5163

Smola L.

D. Sc. (Political Science), Professor at the Department of Publishing and Editing, Educational and Scientific Publishing and Printing Institute, of Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute, Kyiv, Ukraine, lidsm2010@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3780-5163

ФЕНОМЕН ЧУТОК В ЕПОХУ ПОСТПРАВДИ

THE PHENOMENON OF RUMORS IN THE ERA OF POST-TRUTH

У статті здійснено спробу дослідити феномен чуток у XXI ст. й визначити основні умови їх виникнення, особливості та механізми поширення. Аналіз проблематики поширення чуток вперше розглянуто через призму трьох викликів сучасного суспільства: кризи довіри («ера постправди»), кризи експертності («альтернативні факти») та кризи уваги («дефіцит зосередженості»). Проаналізовано сучасні дослідження феномену чуток у закордонній науковій думці. Використовуючи інструментарій Google Books, здійснено аналіз частоти використання слів «чутки», «альтернативні знання», «контрзнання» в науковому дискурсі. Проаналізовано доробок західних науковців, які окреслюють контекст, зміст та особливості чуток у світі постправди. Виокремлено особливості інформаційного простору, що в ньому виникають чутки. Здійснено спробу продемонструвати трансформацію та особливості підходів до розуміння феномену чуток із появою інтернету та соціальних мереж. У статті окреслено особливості «постправдового» дискурсу та дискурсу популізму, які необхідно враховувати в дослідженні феномену чуток.

Ключові слова: чутки, постправда, увага, популізм, дискурс, соціальні комунікації, неформальні комунікації, контрзнання.

The article attempts to investigate the phenomenon of rumors in the 21st century, and to determine the main conditions of their occurrence, features and mechanisms of spread. The analysis of the problem of the spread of rumors was first considered through the prism of three challenges of modern society: a crisis of trust («post-truth era»), a crisis of expertise («alternative facts») and a crisis of attention («deficit of concentration»). Modern studies of the

phenomenon of rumors in foreign scientific opinion are analyzed. Using the Google Books toolkit, an analysis of the frequency of use of the words «rumors», «alternative knowledge», «counter-knowledge» in scientific discourse was carried out. The work of Western scientists who outline the context, content and features of rumors in the post-truth world is analyzed. Peculiarities of the information space where rumors arise are highlighted. An attempt was made to demonstrate the transformation and peculiarities of approaches to understanding the phenomenon of rumors with the advent of the Internet and social networks. The article outlines the features of «post-truth» discourse and the discourse of populism, which must be taken into account in the study of the rumor phenomenon.

Keywords: rumors, post-truth, attention, populism, discourse, social communications, informal communications, counterknowledge.

Постановка проблеми. Нові медіа, новітні технології та глобальні мережі ХХІ століття змінили інформаційний простір, що наповнився дезінформацією і чутками. За понад 20 років існування соціальних мереж там сформовано нову культуру споживання інформації, за якої користувачі здебільшого не вбачають потреби у верифікації змісту повідомлень. Понад те, низка досліджень засвідчує, що різні аудиторії почали надавати перевагу не офіційній інформації та науковій експертизі, а «альтернативним фактам» та чуткам [11].

До появи соціальних мереж чутки назагал мали текстовий зміст і соціально-психологічний контекст. В умовах стрімкого розвитку соціальних мереж та навального інформаційного перевантаження чутки набули форми мультимедійних даних, де зображення набрало більшої вагомості, ніж текстове повідомлення. Однак визначальним рівнем детермінації чуток залишилася потреба аудиторії будь-що знизити невизначеність (неоднозначність) ситуації й тим уникнути ризику прийняття неправильного рішення, а також у відчутті приналежності до певної спільноти.

Методологією дослідження феномену чуток займалися Г. Олпорт, Л. Постман, Р. Кнапп, А. Оджа, Т. Шибутані, Н. ДіФонзо, П. Бордіа, Ф. Макґарді, М. Ґлюкман, Ф. Макґарді, Н. Квак, Д. Лейн, Ж.-Н. Кепферер, Г. Почепцов, Н. Потапчук та ін. Чутки стали об'єктом багатьох наукових досліджень, однак проблемою залишається брак системного погляду на феномен чуток, за якого бралися би до розгляду вплив інформаційно-комунікативних технологій, нові досягнення соціальної інженерії та трансформації людської взаємодії в інформаційному просторі. Це зумовлює нині потребу в аналізі виникнення та поширення

чуток крізь призму особливостей «постправдового» дискурсу та популізму як глобального явища.

Мета статті — визначити основні чинники виникнення і механізми поширення чуток у ХХІ ст., що їх виокремлено дослідниками із різних наукових сфер. Стаття зосереджується коло аналізу детермінант і визначень, якими описувано феномен чуток. Результати дослідження дозволять розширити розуміння феномену чуток в епоху постправди, розкриваючи його детермінанти та особливості. Це надасть нові можливості для досліджень чуток у просторі соціальних комунікацій.

Методи. Під час дослідження було використано методологію системного підходу, абстрагування, моделювання, аксіологічний метод, контент-аналіз, дискурс-аналіз, пошуково-бібліографічний метод, методи соціолінгвістичного аналізу зібраного матеріалу, а також загальнонаукові методи аналізу, синтезу, систематизації, порівняння та узагальнення отриманих результатів.

Результати дослідження. Чутки — складний феномен, що став об'єктом досліджень у різних наукових напрямках. Як слушно зазначає А. Оджа (Ojha, 1973), цьому поняттю притаманна концептуальна нечіткість [14]. Чутки розглядали «як актуальне висловлення думки без надання надійних стандартів достовірності (Г. Олпорт, Л. Постман); як неодмінний складник масової поведінки (Г. Лебон, Г. Тард); як необхідний соціальний механізм підтримки соціального контролю (М. Шермер); як фрагмент політичної інформації (Н. Квак, Д. Лейн); як комунікаційний інструмент об'єднання в умовах невизначеності та форму громадської думки (Т. Шибутані, П. Штомка); як інструмент соціального впливу (Ф. Зімбардо, М. Ляйппе); як елемент неформальної комунікації (Г. Почепцов); як процес передавання недостовірних свідчень (Ж.-Н. Кефферер, П. Бордіа, Н. ДіФонзо); як інструмент заповнення інформаційного вакууму, вияв громадської думки, політичних настроїв, ставлення населення до керівництва держави, засобів масової комунікації (П. Горностаї, М. Слюсаревський, В. Татенко)» [2]. Н. Потапчук здійснила психологічний аналіз причин та чинників виникнення чуток серед населення в умовах ковід-пандемії [3].

Більшість дослідників акцентували увагу на визначенні, типологізації, систематизації та концептуалізації чуток. Низку спеціалізованих студій присвячено історичним, психологічним, соціально-політичним і комунікативним аспектам дослідження чуток. А. Бондіеллі і Ф. Марчеллоні відзначили спалах зацікавленості цією проблематикою в науковому дискурсі,

що його засвідчила динаміка зростання кількості публікацій результатів досліджень, проіндексованих у базі Scopus за 2006–2018 роки.

Описуючи графік зростання наукових пошуків, дослідники зазначають, що дослідницьким об'єктом науковців переважно стали чутки як неперевірена інформація, що поширюється в соціальних мережах [4]. Необхідно зазначити, що здебільшого поза увагою дослідників лишалася узагальнена детермінація цього феномену за умов трансформації ціннісної парадигми людства в XXI ст.

Криза ліберальної демократії, вплив популістських ідей і лідерів, знецінення знань та інформаційне перевантаження стали підґрунтям для виникнення та поширення великої кількості чуток. За сучасних умов детермінацію чуток слід розглядати крізь призму трьох глобальних проблем людства: кризи довіри («ера постправди»), кризи експертності («альтернативні факти») та кризи уваги («дефіцит зосередженості»). Ситуацію ускладнює дискурс популізму, який необхідно враховувати у дослідженні чуток.

Р. Кейз (Keyes R., 2004) у книзі «Епоха постправди: нечесність і обман у сучасному житті» зазначав, що «в епоху постправди ми маємо не лише правду та брехню, а й третю категорію неоднозначних тверджень, які не є достоту правдою, але й не цілком відповідають брехні. Покращена правда — так її можна назвати. Обман зробився сучасним способом життя. Якщо колись межа між правдою та брехнею була помітною та чіткою, то нині це вже не так. В епоху постправди обманювати інших стало викликом, грою» [11]. Запропоноване автором визначення про «еру постправди» набуло широкої популярності й у 2016 р. Оксфордський словник визнав його словом року [15].

Однак К. Вілбер акцентує увагу на підґрунті концепту «ери постправди» і нагадує: головні ідеї найвідоміших постмодерністів (Ж. Деріда, М. Фуко, Ж.-Ф. Ліотар, П. Бурд'є, Ж. Лакан та ін.) про те, нібито істина — це радше соціальний конструкт, наприкінці XX ст. вже трансформувалися в ідею, що універсальної істини не існує, а отже знання — це продукт інтерпретації будь-чого будь-ким і ним же й сконструйована (сфабрикована) сутність. Тож перемога Д. Трампа на президентських виборах у США з набором «фальшивих нових» та «альтернативних фактів» стала закономірним результатом такої суспільної динаміки [20].

У цьому контексті слід відзначити дослідження, яке провела газета «Вашингтон пост» (Washington Post) у 2020 р., коли виявила не менше 18 тис. «неправдивих або оманливих заяв» президента Д. Трампа

з моменту його вступу на посаду. Завдяки цьому, на думку деяких дослідників, Д. Трампу вдалося перевести США у світ постправди, в якому майже ніхто вже не може довіряти жодній інформації, незалежно від її джерела [17]. Новітня категорія «неоднозначних тверджень» надала чуткам як різновиду неформальних комунікацій нових ознак і можливостей впливу. Адже циркулювати вони почали у світі, де віднині «правда та чесність більше не є абсолютними, а мінливими, плинними поняттями» [10].

Дослідження комунікативного змісту постправди й популізму засвідчують переважання у їх дискурсах емоційно насиченої лексики. У науковому журналі PNAS було опубліковано статтю М. Шеффера, І. ван де Лімпут, Е. Вейнаса, Дж. Болена «Розквіт та падіння раціональності у мові». Група цих авторів зробила в історичному ракурсі (1850– 2019 рр.) ґрунтовний мовний аналіз книг і публікацій задля демонстрації зростання в суспільному дискурсі аргументації без фактів. Зокрема, дослідники встановили, що після 1850 р. у книгах і газетних публікаціях систематично скорочувалося використання емоційних слів, тоді як використання слів, пов'язаних із аргументацією на основі фактів, постійно зростало. Ця модель змінилася у 1980-х роках, і зміни істотно прискорилися на межі 2007 р., коли в різних мовах у Google Books частота використання слів, пов'язаних із фактами, впала, а емоційно наснажена мова зросла (рис. 1) [17].

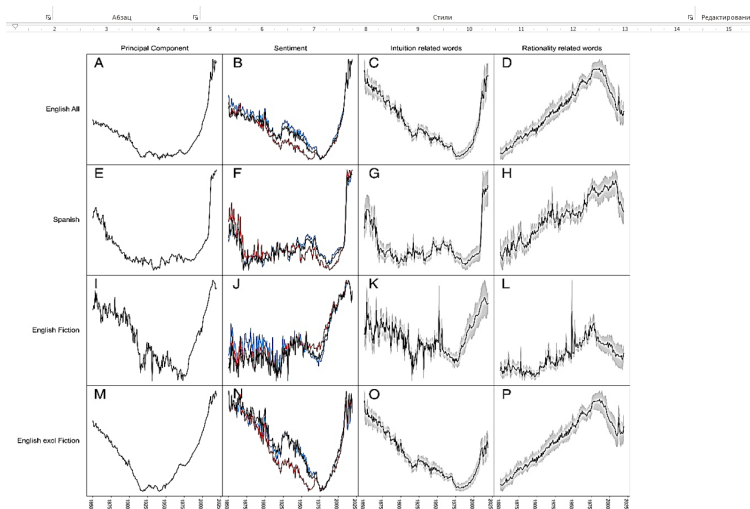


Рис. 1

Використання слів, пов'язаних із раціональністю, таких як «визначати» та «висновок», зменшилося, тоді як використання слів, пов'язаних із людським досвідом, таких як «відчувати» та «вірити», зросло. Автори наголосили, що ознаки цього перевороту має місце як у художній, так і в публіцистичній літературі. Проаналізовані ними тенденції слів у книгах, що були паралельні тенденціям у відповідних пошукових термінах Google, підтвердили ідею, що зміни в мові книг частково відображають зміни суспільного інтересу [16]. Результати цього дослідження засвідчили: протягом двох десятиліть ХХІ ст. відбувся помітний зсув суспільного інтересу від колективних дій до проявів індивідуальностей та від раціональності до емоцій.

Дослідник Д. Томпсон (Thompson, D., 2008) охарактеризував цю тенденцію та, по суті, відмову від раціонального мислення як «контрзнання». Автор доводить, що людство переживає «пандемію легковірного мислення», у якій більшість людей все частіше відмовляються від цінностей освіченості, аби поступитись навалі «контрзнань», що їх дослідник визначає як «дезінформацію, запаковану так, щоб виглядати як факт» [18]. Запропоноване Д. Томпсоном визначення стало з його подачі використовуватися в науковій практиці. Втім, слід зазначити, що таке поняття наявне у Google Books по англomовних книгах та наукових публікаціях ще з початку 2000-х років. (рис. 2).

Google Books Ngram Viewer

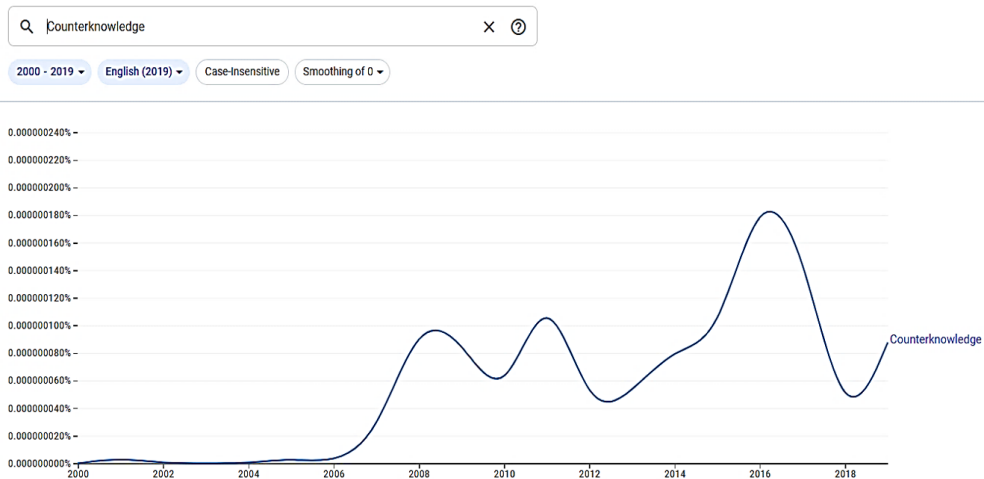


Рис. 2

Дослідження М. Шеффера, І. ван де Лімпут, Е. Вейнаса, Дж. Болена також спонукало нас проаналізувати у Google Books частоту використання слів «альтернативні факти» в англomовних книгах і публікаціях. Аналіз засвідчив суттєве зростання інтересу до цього визначення з 2013 р. (Рис. 3). Можна припустити, що значна активізація російських пропагандистських каналів (RT, Sputnik), що працювали на західну аудиторію у 2013–2014 рр. з «альтернативним» баченням подій в Україні, також посприяла масовій зацікавленості в цій проблематиці.

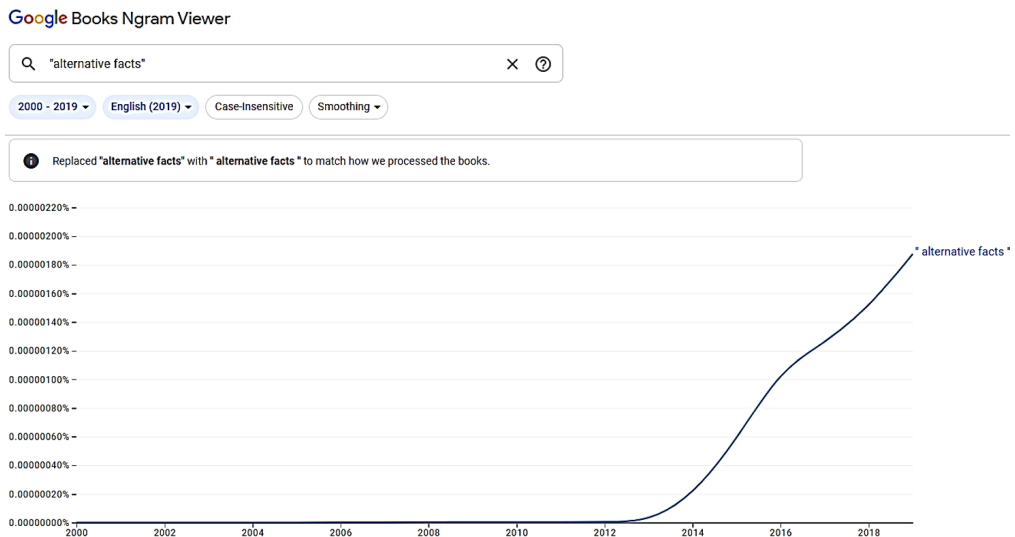


Рис. 3

Наукові знання й експертні оцінки тривалий час були імперативною передумовою формування довіри до інформації. Криза довіри до наукової експертизи, за твердженням низки авторів (Gauchat, 2012; Kabat, 2017; Iyengar, Massey, 2018) [7; 8; 9], знизилла вплив наукового критерію оцінки валідності інформації.

Постмодерний дискурс з його плюралізмом думок і «множинністю істин» створив підґрунтя для поширення неправдивих ідей та свідчень. Він зняв бар'єри для чуток, бо поставив під сумнів поняття істини й перетворив знання на інтерпретацію суджень. Ю. Габермас слушно зазначив, що філософія посмодернізму зумовила розпад цілісного світобачення на незалежні уявлення окремих груп експертів. Тим було

знівельовано цінність правдивості. Відбулася підміна понять «істина» та «плюралізм думок».

Наука втратила монополію на істинність [12]. Американські дослідники вже розробили комп'ютерний алгоритм, який може перевіряти чутки в інформаційному просторі («Cross-Lingual Cross-Platform Rumor Verification Pivoting on Multimedia Content») [16], проте перевірка правдивості інформації вимагає інтелектуальних зусиль, а їх користувачі не завжди хочуть докладати, навіть якщо інформація абсурдна чи неправдоподібна.

Інформаційне перевантаження також детермінувало зміни в поширенні чуток, які набули візуальних форм. Візуалізація отже й стала дієвим способом зниження інформаційної невизначеності, тривоги та соціальної напруги. Криза довіри до джерел інформації доповнилася кризою уваги. Г. Дебор («Суспільство спектаклю»), М. Варгас Льюїса («Цивілізація вистави»), Т. Адорно, М. Горкгаймер («Культурна індустрія») наголошували кожен окремо на деінтелектуалізації сучасного суспільства, де пріоритетом стає розвага як базова цінність. Зображення стали домінувати над ідеями, не спонукаючи докладати анітрохи розумових зусиль «безпрецедентним бомбардуванням картинками, які володіють нашою увагою, притупляючи нам почуття та розум через свою ефемерну природу» [1].

Необмежений доступ до різних форм спілкування, контенту та інформаційної взаємодії виснажує увагу людини та формує «дефіцит зосередженості». Нейробіолог А. Джа (Jha A., 2021) порівнює увагу з валютою як дефіцитним економічним ресурсом: «викрадена увага проявляється у вигляді тривоги та занепокоєння. Фрагментована увага руйнує нашу здатність зосереджуватися. Відсутність уваги тримає нас відокремленими від інших. Кожне порушення уваги призводить до того, що людина перестає синхронізуватися з тим, що відбувається навколо неї, впливаючи на те, що вона думає, що відчуває, що дізнається, як реагує та які має стосунки з іншими» [10].

Д. Ніксон ставить слушне питання: на що ми звертаємо увагу у світі цифрових технологій та інформаційного перевантаження? Актуальність його не викликає сумніву, оскільки з появою смартфонів кількість подразників, які змагаються за людську увагу протягом дня, різко зростає, що дає нині підстави говорити про появу «економіки уваги» [13]. У контексті цього величезного культурного зсуву наша увага постає як дефіцитний і цінний ресурс.

Оскільки застосування інструментарію великих даних (Big Data) для цілеспрямованої експлуатації психологічної вразливості людей з використанням останніх ідей нейронауки змінює умовні «правила гри», це заважає людям «бажати того, що ми хочемо»? хотіти» [13]. Е. Кампо пропонує нову концептуалізацію уваги, засновану не на індивідуалістичних чи універсалістських підходах, а натомість зосереджену на культурній і соціальній мінливості когнітивних процесів і множинності сил та середовищ, які заохочують, стимулюють і гальмують певні когнітивні механізми [5].

У світі постправди чутка як найдавніша форма неформальної комунікації саме й покликана не просто знизити рівень тривожності, а будь-що привернути увагу аудиторії. Важлива функція чутки як інструменту зниження стану невизначеності доповнилася актуалізованою функцією захоплення уваги. Н. Кук (Cooke, N., 2018) у книзі «Фейки та альтернативні факти. Інформаційна грамотність в епоху постправди» звертає увагу на ще один аспект масованої появи чуток: сфабриковані повідомлення спеціально поширюють у мережі заради заробітку на кліках і переглядах як інструмент привертання уваги. Фейкові новини та «альтернативні факти» стають у такий спосіб вірусними без жодних перевірок чи підтвердження. Цей сценарій повторювався неодноразово та в епічних пропорціях за кілька місяців до президентських виборів у США в 2016 р. [6].

Зазначені детермінанти виникнення та поширення чуток доповнюються піднесенням популістських рухів у світі. У цьому контексті слід зауважити основні складники популістського дискурсу: спрощений підхід до дійсності («прості рішення складних питань») пряма апеляція до думки більшості («мудрий народ все вирішить») та боротьба з традиційними політичними інститутами («елітами»). Чутки рівнобіжно стають інструментом привертання уваги до певної проблеми та дискредитації еліти. Популістський дискурс конче потребує стратегії поляризації й чітко окресленого образу ворога. Чутки там правлять не тільки інструментом привертання уваги, а й є елементом дискурсивної стратегії поляризації.

Висновки. Проблематика чуток знайшла відображення у багатьох дослідженнях з психології, соціології, політології, культурології та соціальних комунікацій. Однак багатогранність та концептуальна невизначеність поняття не дозволила створити цілісну теоретичну основу дослідження цього феномену та не має розробленої методології.

Дослідники трактували чутки як елемент неформальної комунікації, фрагмент політичної (соціальної) інформації чи комунікаційний інструмент об'єднання; як соціальний механізм підтримки соціального контролю і складник масової поведінки; як інструменти заповнення інформаційного вакууму та соціального впливу; як вияв громадської думки і політичних настроїв. Слід зазначити, що більшість наукових публікацій стосувалися систематизації, типологізації й інструментів поширення чуток. Питання особливостей природи і детермінації чуток в умовах інформаційного перевантаження та появи нових цифрових технологій залишалося майже поза увагою наукової спільноти.

«Глобальне село» (за М. Маклюеном), постмодерний дискурс та піднесення популістських рухів відкрили нові великі можливості до появи та поширення чуток, які стали відповіддю на кризу довіри до традиційних інститутів та зростаючої невизначеності у світі. Довіра як критично важливий механізм соціальної взаємодії стала співвідноситися з чутками як «альтернативними фактами». Реалізацію ідеї «альтернативних фактів» вже покладено у фундамент криптоімперіалістичної політики російської федерації. І це вже дає отруйні плоди не тільки у російському суспільстві. Цю стратегію хутко перебрали популістські лідери у всьому світі. Популістські рухи не завадили використовувати чутки в аргументуванні своїх позицій. Тому чутки й стали масовано впливати на індивідуальні переконання, ставлення та поведінку різних суспільних груп.

Західні дослідження доводять, що поширення чуток зумовлене також потребою зменшити поле невизначеності і рівень тривоги окремих соціальних груп, оскільки традиційні державні інститути неспроможні дати відповіді на виклики сьогодення. Чутки тепер є дієвим інструментом привертання уваги, особливо, коли вони збігаються з цінностями аудиторії, їхніми ідеями та потребами. Як інструмент привертання уваги чутки також виступають чинником консолідації будь-якої аудиторії будь-де в умовах невизначеності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Льюса М. В. Цивілізація вистави. URL: <https://md-eksperiment.org/post/20230314-mario-vargas-ljosa-civilizaciya-vistavi>
2. Смола Л. Є., Юркова О. А. Теоретичні засади дослідження феномена чуток. Обрії друкарства. 2023. Вип. 2 (14). С. 102–115. DOI: [https://doi.org/10.20535/2522-1078.2023.2\(14\).295256](https://doi.org/10.20535/2522-1078.2023.2(14).295256)

3. Потапчук Є., Потапчук Н. Психологічний аналіз причин та чинників виникнення чуток серед населення в умовах пандемії. *Проблеми екстремальної та кризової психології* : зб. наук. пр. Харків, 2021. № 1 (1). С. 34–43.
4. Bondielli, A., Marcelloni, F. A survey on fake news and rumour detection techniques. *Information Sciences*. 2019. 497. P. 38–55.
5. Campo E. *Attention and its Crisis in Digital Society*. New York, 2022.
6. Cooke N. *Fake News and Alternative Facts. Information Literacy in a Post-Truth Era (1st ed.)*. American Library Association. Retrieved from <https://www.perlego.com/book/1637350/fake-news-and-alternative-facts-information-literacy-in-a-posttruth-era-pdf>
7. Gauchat G. Politicization of Science in the Public Sphere: A Study of Public Trust in the United States, 1974 to 2010. *American Sociological Review*. 2012. Vol. 77. № 2. P. 167–187. DOI: <https://doi.org/10.1177/0003122412438225>.
8. Iyengar S., Massey D. S. Scientific Communication in a Post truth Society. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. 2018. Vol. 116. № 16. P. 7656–7661. DOI: <https://doi.org/10.1073/pnas.1805868115>.
9. Kabat G. C. Taking Distrust of Science Seriously. *EMBO Reports*. 2017. Vol. 18. № 7. P. 1052–1055. DOI: <https://doi.org/10.15252/embr.201744294>.
10. Jha A. *Peak Mind: Find Your Focus, Own Your Attention*. HarperCollins Publishers, 2021.
11. Keyes R. *The Post-Truth Era: Dishonesty and in Contemporary Life*. New York : St. Martin's Press, 2004.
12. Nichols T. *The Death of Expertise: The Campaign Against Established Knowledge and Why it Matters*. Oxford University Press. 2017.
13. Nixon D. Is the economy suffering from the crisis of attention? Retrieved from <https://bankunderground.co.uk/2017/11/24/is-the-economy-suffering-from-the-crisis-of-attention/>
14. Ojha A. B. Rumor research: An overview. *Journal of the Indian Academy of Applied Psychology*. 1973. 10 (2–3). P. 56–64.
15. Oxford English Dictionary. Retrieved from <https://www.oed.com/search/dictionary/?scope=Entries&q=Post-Truth>
16. Riloff E., Chiang D., Hockenmaier J., Tsujii J. Cross-Lingual Cross-Platform Rumor Verification Pivoting on Multimedia Content. *Proceedings of the 2018 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing*. P. 3487–3496.

17. Scheffer M., van de Leemput I., Weinans E., Bollen J. The rise and fall of rationality in language. *PNAS*. 2021. Vol. 118. № 51 Retrieved from <https://www.pnas.org/doi/10.1073/pnas.2107848118>
18. Tompson D. *Counterknowledge: How we Surrendered to Conspiracy Theories, Quack Medicine, Bogus Science and Fake History*. Atlantic Books, 2008.
19. Vairon L. Lies and populism in a post-truth world. Retrieved from <https://news.cgtn.com/news/2020-05-08/Lies-and-populism-in-a-post-truth-world-QkieWtVtdu/index.html>.
20. Wilber K. *Trump and a Post-Truth World*. Boulder Shambhala, 2017.

REFERENCES

1. Vargas Llosa Mario Civilization of the performance <https://md-eksperiment.org/post/20230314-mario-vargas-ljosa-civilizaciya-vistavi>
2. Smola L., Yurkova O The theoretical bases of the research of the rumor phenomenon. *Обрії друкарства*, 2023 (2(14)), 102–115. [https://doi.org/10.20535/2522-1078.2023.2\(14\).295256](https://doi.org/10.20535/2522-1078.2023.2(14).295256)
3. Potapchuk E., Potapchuk N. Psycholohichnyj analiz prychnyn ta chynnykiv vynyknennya chutok sered naselennya v umovah pandemii. *Problemy ekstremalnoi ta krysovoi psycholohii: zb. nauk. pr. Charkiv*, 2021. № 1(1). С. 34–43.
4. Bondielli, A., & Marcelloni, F. (2019). A survey on fake news and rumour detection techniques. *Information Sciences*, 497, 38–55.
5. Campo E. *Attention and its Crisis in Digital Society*. New York, 2022
6. Cooke, N. (2018). *Fake News and Alternative Facts. Information Literacy in a Post-Truth Era* (1st ed.). American Library Association. Retrieved from <https://www.perlego.com/book/1637350/fake-news-and-alternative-facts-information-literacy-in-a-posttruth-era-pdf>
7. Gauchat G. (2012) Politicization of Science in the Public Sphere: A Study of Public Trust in the United States, 1974 to 2010. *American Sociological Review*. Vol. 77. No. 2. P.167–187. <https://doi.org/10.1177/0003122412438225>;
8. Iyengar S., Massey D. S. (2018) Scientific Communication in a Post truth Society. *Proceedings of the National Academy of Sciences*. Vol. 116. No. 16. P. 7656–7661. <https://doi.org/10.1073/pnas.1805868115>.
9. Kabat G. C. (2017) Taking Distrust of Science Seriously. *EMBO Reports*. Vol.18. No. 7. P. 1052–1055.<https://doi.org/10.15252/embr.201744294>;

10. Jha A. *Peak Mind: Find Your Focus, Own Your Attention*. HarperCollins Publishers, 2021
11. Keyes R. *The Post-Truth Era: Dishonesty and in Contemporary Life*. New York: St. Martin's Press, 2004.
12. Nichols T. (2017) *The Death of Expertise: The Campaign Against Established Knowledge and Why it Matters*. Oxford University Press
13. Nixon D. Is the economy suffering from the crisis of attention? <https://bankunderground.co.uk/2017/11/24/is-the-economy-suffering-from-the-crisis-of-attention/>
14. Ojha, A. B. (1973). Rumor research: An overview. *Journal of the Indian Academy of Applied Psychology*, 10(2-3), 56–64
15. Oxford English Dictionary, <https://www.oed.com/search/dictionary/?scope=Entries&q=Post-Truth>
16. Riloff E., Chiang D., Hockenmaier J., Tsujii J. Cross-Lingual Cross-Platform Rumor Verification Pivoting on Multimedia Content. *Proceedings of the 2018 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing*, pages 3487–3496
17. Scheffer M., van de Leemput I., Weinans E., Bollen J. The rise and fall of rationality in language. *PNAS*. 2021. Vol. 118, No. 51 <https://www.pnas.org/doi/10.1073/pnas.2107848118>
18. Tompson D. *Counterknowledge: How we Surrendered to Conspiracy Theories, Quack Medicine, Bogus Science and Fake History*. Atlantic Books, 2008
19. Vairon L. Lies and populism in a post-truth world. <https://news.cgtn.com/news/2020-05-08/Lies-and-populism-in-a-post-truth-world-QkieWtVtdu/index.html>
20. Wilber K. *Trump and a Post-Truth World*. Boulder^ Shambhala, 2017